

De vrouwen be(t)palen de balans

De inaugurale rede van Jacques van Hoof die verwerkt werd in het boekje 'Werk, werk, werk?', analyseert de plaats van betaalde arbeid in het leven van individuen en van de samenleving. In welke mate wordt het arbeidsbestel beïnvloed door de toenemende vrije tijd en de ontwikkeling van een vrijetijdscultuur? Evoluëren we van een arbeidssamenleving naar een vrijetijdssamenleving? Heeft betaalde arbeid vandaag een minder centrale plaats in het leven van mensen dan vroeger? Van Hoof structureert zijn analyse rond de levensloop en gaat na welke rol arbeid speelt in het leven van jongeren, 'medioren' (25-50-jarigen) en ouderen.

Flexibele tijden en organisaties bleven achterwege

Ondanks het korte bestek van het boekje, blijft het betoog van van Hoof genuanceerd en gematigd. Zo nuanceert hij terecht de 'postfordistische' voorspellingen over de groei van flexibele arbeidsorganisaties en flexibele arbeidsmarkten en toenemende flexibilisering van de werknemers. Ondanks het feit dat we ook in Vlaanderen al twee decennia het flexibiliseringsdiscours moeten aanhoren, zijn er geen harde indicatoren die aangeven dat werknemers nu minder dan vroeger belang hechten aan jobvastheid, meer dan vroeger veranderen van job, in meer flexibele arbeidsregimes werken, meer werken op atypische werktijden, ... Toch blijven de media als in een tantra herhalen dat de tijd van ouderwetse zekerheden en regelmaten achter ons ligt. Ook sociale wetenschappers stellen zich graag op als trendwatchers die voortdurend nieuwe ontwikkelingen ontwaren. Niet zelden worden hierbij abnormale randverschijnselen tot trends uitgegroot die echter even snel weer uit het beeld verdwijnen wanneer de spotlichten op nieuwe trends gericht worden. Op die manier krijgen we een beeld van voortdurende ver-

andering, terwijl weldenkende sociologen weten dat het sociale leven robuust is. Maatschappijen veranderen constant, maar veel trager dan doorgaans verondersteld wordt. Door de *fixatie op korte-termijnturbulenties*, verdwijnt het bredere perspectief van de meer indringende evoluties die vaak wel grondige veranderingen induceren. Van Hoof houdt het hoofd koel en vraagt terecht aandacht voor processen van continuïteit. Tegen deze achtergrond van relatieve continuïteit gaat hij op zoek naar meer indringende veranderingen in het arbeidsbestel

en focust hiervoor ondermeer in op gegevens van de Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (OSA) die aangeven dat over de jaren (tussen 1985 en 1996) werken een minder centrale plaats bekleedt in het leven van individuen.

Recht op arbeid versus recht op vrije tijd

Hedendaagse individuen zijn op zoek naar een nieuwe balans tussen de werksfeer en andere levenssferen. Vooral in de 'drukke' leeftijd – pakweg tussen 25 en 45 jaar – staat de wereld van het werk op gespannen voet met andere ambities in de gezinsfeer, de vrijetijdssfeer, het sociale leven, de persoonlijke ontwikkeling, ... Al deze ambities eisen tijd, zodat de investeringen in de ene levenssfeer noodzakelijkerwijze ten koste gaan van het engagement in een andere. Vroeger was dat uiteraard ook zo, maar van Hoof wijst terecht op de groeiende vrijetijdsambities. Onze keuzemogelijkheden zijn altijd maar toegenomen in de vrije tijd en het vrijetijdsethos wordt ook voortdurend aangezwengeld vanuit de commercie en de media. "In

het zweet uw aanschijns zult gij brood eten”, zou vandaag beter klinken als “In het zweet uw aanschijns zult gij gulzig consumeren”. Indien wij ons tevreden zouden stellen met het consumptiepatroon van de meeste mensen midden de jaren '50 (geen badkamer, centrale verwarming, auto, telefoon, jaarlijkse vakantie, televisie, computer, ...) dan was de vrijetijdssamenleving al lang een feit. Met de huidige arbeidsproductiviteit zouden we in ieder geval nog weinig moeten werken, om de levensstandaard van de jaren '50 te produceren. Het stagneren van de consumptie is echter nefast voor een kapitalistisch systeem. Het kapitalisme steunt precies op gedisciplineerde arbeid en hoge arbeidsproductiviteit, aangevuld met hedonistisch consumeren. Zonder mateloze consumptie heeft massaproductie geen zin. Het kapitalisme zakt in elkaar indien we ons even gedisciplineerd zouden gedragen in onze vrije tijd als op het werk, of even hedonistisch op ons werk als in onze vrije tijd. *Het arbeidsethos én het vrijetijdsethos vormen de peilers van ons kapitalistisch bestel.* De verregaande differentiatie tussen werk en vrije tijd – zowel temporeel als ruimtelijk – maakt het mogelijk dat in moderne samenlevingen een strikte arbeidsethiek naast een hedonistisch vrijetijdsethos staat, zonder verscheurende conflicten tussen beide sferen. Al staan beide levenssferen wel op gespannen voet. Het hedendaagse debat m.b.t. de balans tussen leven en werken heeft ondermeer daar mee te maken. En in deze discussie blijkt vooral de toegenomen ambitie in de vrije tijd of consumptiesfeer een belangrijke rol te spelen. Het arbeidsethos is slechts licht afgenomen tussen 1982 en 1995, zo stelt het Nederlandse Sociaal-Cultureel Planbureau vast. Maar mensen willen steeds meer doen in hun vrije tijd: lezen, TV, film, theater, concerten, reizen, pretparken, recreatie, shoppen, tuinieren, fitnessen en sporten, computeren, internetten, uit eten, ... *De vrijetijdsdruk is enorm toegenomen*, met als gevolg dat de *centraliteit van arbeid afneemt*. Mensen willen nog wel eens iets anders dan werken (ook al is niet-werken geen alternatief!).

Huisvrouwen hielden balans in evenwicht

De toenemende vrijetijdsdruk is echter niet de enige, wellicht ook niet de voornaamste oorzaak van de groeiende spanning tussen de arbeids sfeer en

andere levenssferen. Ook het verdwijnen van huisvrouwen lijkt me hierbij een cruciaal element. Vreemd genoeg besteedt van Hoof in zijn analyses relatief weinig aandacht aan de massale intrede van vrouwen op de arbeidsmarkt. Nochtans is dit een langetermijnevolutie die moeilijk onderschat kan worden, met tal van implicaties voor de balans tussen leven en werken. De overgang van een fordistische naar postfordistische productiewijze of de al dan niet vermeende flexibilisering van de arbeidsmarkt, zijn relatief marginale verschijnselen in vergelijking met de vervrouwelijking van de arbeidsmarkt sinds pakweg 40 jaar.

Van Hoof stelt zich de vraag of de toestroom van vrouwen naar het arbeidsbestel zonder gevolgen bleef voor de centrale plaats van arbeid? Ik weet niet of hij deze vraag retorisch bedoelt, maar hij gaat er in ieder geval verder in zijn analyses nog nauwelijks op in. Toch zouden een aantal van zijn analyses wellicht tot andere resultaten leiden indien ze bekeken werden tegen de achtergrond van de intrede van vrouwen op de arbeidsmarkt. Zo vraag ik mij af in welke mate het ‘zoeken van een balans tussen werken en privé-leven’, een thema dat volgens onderzoek dat van Hoof aanhaalt sterk leeft onder jongeren, niet vooral sterk leeft bij jonge vrouwen op de drempel van de arbeidsmarkt? Ook de verwachting van de meeste jongeren dat ze niet hun volledige loopbaan voltijds zullen werken, is wellicht vooral een verwachting van jonge vrouwen. Ook bij jonge mannen vermoed ik dat de zorg om een goede balans tussen werk en gezin vooral samenhangt met het feit dat hun partners nu ook werken. In de jaren '50 leverden gezinnen gemiddeld ongeveer evenveel arbeidsuren, al was er slechts één kostwinner. Toch stelde de combinatieproblematiek zich toen nauwelijks, want vrouwen verzorgden niet alleen het huishouden, maar fungeerden ook als tijdsbuffer die de fricties tussen verschillende tijdsordes die in het gezin samenkwamen (arbeid, onderwijs, diensten & handel, ...) in grote mate opving. Het wegvallen van deze tijdsbuffer, heeft samen met het toegenomen vrijetijdsethos geleid tot de spanningen tussen werken en leven die we nu kennen. Het wegvallen van huisvrouwen en de toetreding van vrouwen op de arbeidsmarkt heeft de afstemming tussen arbeidsorganisaties, dienstverlenende instellingen, het onderwijs, de gezinnen, vrijetijdsvoorzieningen, ... ontwricht. Vandaag hebben we nog altijd geen al-

ternatief voor de *coördinerende rol die huisvrouwen vervulden*.

Onthaasters?

De spanning tussen het werk en andere levenssferen, en de tijdsdruk die daar mee samenhangt, laat zich vooral voelen bij de medioren. Bij jongeren staat het vrijetijdsethos centraal, ook al is de studiedruk de afgelopen decennia wellicht toegenomen. Jongeren moeten genieten, profiteren voor het 'echte' leven begint. Ouderen mogen het rustiger aan doen, als beloning voor bewezen diensten (maar natuurlijk ook omdat ze te duur zijn, niet meer genoeg renderen, afgeschreven zijn). De medioren, die daar tussen zitten dragen onze economie en vormen het draagvlak van onze sociale zekerheid. In de actieve, drukke leeftijd komt alles samen: een carrière uitbouwen, een gezin vormen en kinderen opvoeden, een woning bouwen of verbouwen, sociale relaties vormen, zichzelf ontwikkelen, ... Een vaak aangehaald alternatief om de tijdsdruk tijdens de drukke leeftijd te temperen is een *transitionele arbeidsmarkt*. Ook van Hoof droomt van "... een arbeidsbestel dat open en goed ontwikkelde overgangen kent tussen het domein van de betaalde arbeid en de aangrenzende levensdomeinen ...". In de praktijk zijn deze vlotte overgangen er niet. Het blijven uitzonderingen die hun arbeidsloopbaan onderbreken om bij te studeren, te onthaasten of een wereldreis te maken.

Zorg(arbeid) als centrale waarde

Loopbanen worden wél onderbroken om te zorgen. Vrouwen – maar bijna uitsluitend vrouwen – onderbreken of verminderen massaal hun arbeidsmarktparticipatie indien de gezinslast dat vereist. Vrouwen balanceren voortdurend tussen arbeidsmarkt en gezinsarbeid: ze nemen moederschapverlof, palliatief verlof, loopbaanonderbreking, tijdskrediet of gaan deeltijds werken om de zorg voor het gezin met loonarbeid te kunnen combineren. Anders dan in Nederland werken mannen niet deeltijds in Vlaanderen. Echte Vlaamse mannen werken voltijds tussen 25 en 50 jaar, daarna gaat het wel bergaf. Mannen maken wel massaal gebruik van de mogelijkheden om hun loopbaan vroegtijdig te beëindigen, maar stappen er niet tus-

senuit tijdens hun beroepsloopbaan. Hoewel sinds de jaren '60 vrouwen massaal zijn toegetreden tot de arbeidsmarkt, gedragen Vlaamse mannen zich nog altijd als kostwinners. *Bij de mannelijke medioren staat arbeid centraal*. Als ze al deeltijds gaan werken, of tijdskrediet nemen – en tijdskrediet kent een groeiend succes bij mannen – dan doen ze dat op latere leeftijd. Dan hebben ze hun carrière al gemaakt, een bepaalde status en een bepaalde loonniveau bereikt en kunnen ze rustig uitbollen naar hun pensioen toe. Vrouwen nemen noodgedwongen wel tijdskrediet of gaan over tot deeltijds werken op een leeftijd waarop mannen volop hun loopbanen uitbouwen. Ze betalen daar ook een prijs voor. Het feit dat vrouwen hun loopbanen onderbreken en/of deeltijds gaan werken, vermindert gevoelig hun kansen om door te stoten naar de meest favorabele posities op de arbeidsmarkt. Ondanks de betere onderwijsloopbanen van vrouwen bereiken ze nog altijd nauwelijks de toposities op de arbeidsmarkt. Slechts 1 kaderlid op 5 van de 30.000 grootste Belgische ondernemingen is vrouwelijk, slechts 5% van die ondernemingen heeft een vrouw aan het hoofd. Van de Vlaamse gewoon hoogleraren is slechts 6% van het vrouwelijk geslacht. De *transitionele arbeidsmarkt*, voor zover die functioneert in Vlaanderen, is een *val voor vrouwen!* Het combineren van arbeid en zorg brengt de beroepsloopbaan ernstige schade toe. En dat is nu net wat een transitionele arbeidsmarkt wil vermijden. In een transitionele arbeidsmarkt wordt de overgang tussen werken en niet-werken vlot geregeld, zonder dat in- en uitstappen strafpunten oplevert.

Hertekening levensloop voorlopig slechts vage krijtschets

Ideaal gezien zou een transitionele arbeidsmarkt de arbeidsloopbaan ook uitrekken. De rust op het einde wordt beter uitgesmeerd over de ganse loopbaan. Mooi toch? Ware het niet dat we daar in Vlaanderen nog lang niet aan toe zijn. De tendens is eerder omgekeerd: de drukke leeftijdsfase wordt steeds korter en dus ook drukker. Jongeren worden langer opgeleid en ouderen worden steeds vroeger afgeschreven, zijn opgebrand of willen hun ambities buiten het werk eindelijk realiseren. Een recent OESO-rapport tikt België nogmaals op de vingers omwille van de lage werkzaamheids-

graad bij 50-plussers en het soepele systeem van brugpensioen. Ook uit gegevens van het Jaarboek 2002 van het Steunpunt WAV blijkt dat de arbeidsloopbanen in Vlaanderen worden samengebond in een steeds kortere tijdsperiode. Bij jongeren en ouderen ligt de werkzaamheidsgraad in voltijdse jobs lager in Vlaanderen dan in de rest van Europa. Bij de middelste leeftijdsgroep (25 tot 49 jaar) ligt de werkzaamheidsgraad in voltijdse jobs echter heel wat hoger dan in andere Europese landen. Dat komt niet alleen door het groot aandeel werkenden in deze leeftijdscategorie, maar ook omdat Vlaamse medioren gemiddeld ook meer uren per week presteren. *Aan een 'ontspannen' arbeidsbestel zijn we nog lang niet toe in Vlaanderen*, het lijkt er zelfs op dat we in de verkeerde richting marcheren.

Ook in Vlaanderen moet dus dringend en grondig nagedacht worden over een betere balans tussen arbeid en andere levenssferen. Probleem is niet dat we te veel werken, maar wel te veel op korte tijd. Creatief denkwerk over het hertekenen van de levensloop is dus noodzakelijk. Maar ondanks het gepalaver over levenslang leren, transitionele arbeidsmarkten, flexibilisering van de levensloop, ... staan we op dat vlak nog nergens.

Ignace Glorieux
TOR-VUB